

Сергій Полтавець,

канд. політ. наук, ст. наук. співроб. відділу обслуговування інформаційними ресурсами НЮБ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ПРОБЛЕМА РОЗШИРЕННЯ ДОСТУПУ ДО НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ «КОЗАЦЬКОМУ» ДИСКУРСІ

Розглядаються можливі шляхи розширення відкритого доступу фахівців та всіх зацікавлених осіб до першоджерел та іншої наукової інформації у різноманітних форматах: друкованої книги, її відсканованої чи електронної версії, репринтного видання. Акцентується увага на перевагах соціальної комунікації в рамках сучасного «козацького» дискурсу.

Ключові слова: дискурс, першоджерела, друкована книга.

Розширення наукової бази в будь-якій сфері досліджень завжди було та залишається одним з найголовніших завдань науковців. «Розростання» кола джерел дає можливість досліднику висловлювати нові гіпотези, тобто вчений має змогу «сформулювати одну з можливих відповідей на питання, що виникло в ході дослідження; одне з можливих розв'язань проблеми» [1, с. 103] та вибудовувати новітні концепції. Ми не випадково акцентували увагу на дефініції поняття «гіпотеза», бо, з нашої точки зору, саме в процесі наукових дискусій на «козацьку проблематику» виникали та продовжують з'являтися величезна кількість альтернативних підходів до, здавалося б, уже давно «розв'язаних» наукових проблем.

Звісно, у працях дослідників, які представляють різні галузі наукового знання, оцінки одного й того самого історичного факту чи політичного процесу будуть різнитися доволі серйозно. Величезний, якщо не визначальний вплив, у такому випадку, матимуть такі критерії: час, коли було здійснене дослідження, представником якої наукової школи чи напряму є вчений, наскільки широким було коло використовуваних джерел у дослідженні цікавого для нього аспекту в загальній «козацькій» проблематиці. Отже, особистість дослідника, місце, час, причини, що спонукали вченого до написання роботи – ось ті головні, визначальні характеристики, які мають цікавити нас при зануренні в проблему ролі та місця наукової інформації у процесі розгортання «козацького» дискурсу насамперед на вітчизняних наукових теренах.

Варто також враховувати те, який зміст ми вкладаємо в поняття «дискурс». Не ставлячи собі за мету описати наявну в середовищі лінгвістів типологію цього поняття, усе ж зазначимо, що для нас ближчим є підхід, який передбачає застосування «дискурсу» в значенні, тотожному з «міркуванням як послідовним рядом суджень щодо якогось питання, де з попередніх суджень неодмінно випливають наступні, внаслідок чого дістають відповідь на поставлене в міркуванні питання» [2, с. 387].

Серйозним імпульсом для подальшого створення вітчизняного наукового продукту на «козацьку тематику» став для українських учених Акт проголошення Незалежності України наприкінці ХХ ст. Знову для нас стали актуальними питання, сформульовані М. Грушевським у його роботі «Хто такі українці і чого вони хочуть»: «...Спільні завдання народні об'єднали Україну в сей великий час від верху до споду, згуртувались всі її класи і партії. Треба, щоб ся єдність, організованість пройшла в кожний куток, в кожне село, в кожну хату. Тоді наша Україна переживе щасливо сей не тільки великий, але і грізний мент, і закріпить ті великі здобутки, котрих прагнемо: волю і незайманість нашого краю, добро і права трудящих мас, нашого народу і тих народностей, які живуть з нами разом на нашій землі...» [3, с. 9–10]. Визначаючи найголовніші завдання національних еліт та перешкоди на цьому шляху, зрозуміло, що М. Грушевський робив такі висновки, враховуючи державотворчий досвід попередніх поколінь, перш за все, звісно, мова про перемоги та прорахунки, допущені в часи розбудови Української козацької держави.

Саме навколо цих перемог та прорахунків і формується «дискурсивне поле як ідейний тематичний каркас усього дискурсу...» [4, с. 271] з козацької тематики серед науковців: істориків, політологів, юристів, соціологів та інших фахівців-суспільствознавців. Власне, переважна більшість дискусій, від часу створення козацьких літописів до сьогоднішніх публікацій на сторінках періодичних, продовжуваних видань, монографій, охоплює величезне коло різноманітних проблем, так чи інакше пов'язаних з державотворенням, розбудовою політичних інститутів, функціонуванням і взаємодією різних гілок влади, формуванням політичної свідомості та культури на територіях гетьманської України. Написання будь-якої козакознавчої наукової розвідки, незалежно від її обсягу в умовно-друкованих аркушах, потребує від автора залучення різноманітних джерел, до того ж слід врахувати, що використати навіть половину з них технічно неможливо, оскільки навіть за досить приблизними підрахунками можемо говорити про близько 5 тис. джерел та наукових праць, присвячених козацькій тематиці, які містяться в систематичному каталозі

Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. З іншого боку, здавалося б, така кількість робіт надає досліднику можливість доволі «легко» відшукати той аспект загальної проблеми, на який не звернули достатньої уваги його попередники. Разом з тим розмаїття думок, поглядів та підходів створює складність іншого порядку: базуючись на доволі обмеженому колі першоджерел, науковці досить часто обирають предметом дискурсу не стільки безпосередній зміст автентичного тексту, наприклад гетьманського універсалу, а обговорюють кілька разів ретрансльовані думки авторитетних учених, натомість забуваючи про саме першоджерело. Поза сумнівом, створити щось нове в гуманітарних науках, не звертаючись до створених відомими дослідниками робіт, неможливо та й недоцільно.

Чи не найголовнішою перешкодою на цьому шляху постає відсутність відкритого доступу до першоджерел, саме тому подолання цієї проблеми в різноманітних формах – друкованої книги, її відсканованої чи електронної версії, репринтного видання, стає чи не найголовнішим завданням різноманітних наукових установ, у тому числі й бібліотек. Нинішній стан справ у цій царині не вирізняється позитивною динамікою. Величезна кількість наукової літератури, яка використовується вченими при написанні нових монографій, часто доступна для них лише в залах бібліотеки чи архіву. Крім того, у сьогоденній Україні, з огляду на ряд об'єктивних (відсутність достатнього фінансування, зношеність основних фондів тощо) та суб'єктивних (елементарне невиконання видавництвами та авторами робіт положення про «обов'язковий примірник», малі накладі видань) факторів, створюється ситуація, коли навіть національні бібліотеки не мають згадуваного вище «обов'язкового примірника книжки». У контексті заявленої нами теми видається необхідним створення насамперед архівами та бібліотеками електронних копій тих видань, до яких у дослідників доступ обмежено стінами цих установ.

Якщо ми говоримо про першоджерела козацької доби, то рівень їх представлення в режимі онлайн-доступу, наприклад на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, на жаль, досить низький. У відкритому доступі присутні електронні версії таких документів козацького періоду, як «Постановленіе от его Царского величества з Войском Запорозким року 1659»; праці І. Гізеля «Мир с Богом чоловіку»; «Вибрані твори»; дві роботи Лазаря Барановича «Меч духовный» та «Трубы на дни нарочитыя». Варто зауважити, що останні чотири зі згаданих праць мають релігійний характер, а згадки про політичні події

того часу в них доволі спорадичні. Багато в чому подібною є ситуація з можливістю ознайомлення з повнотекстовими версіями документів і на офіційному сайті Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК України), м. Київ. Інформація про нові наукові монографічні дослідження на сайті ЦДІАК України обмежена лише бібліографічним описом книги та обсягом короткої анотації про її змістовну частину. Водночас, як видно навіть з назв: «Ревізія Чернігівського полку 1732 року»; «Межигірська старовина: нариси з історії Києво-Межигірського в ім'я Преображення Господнього чоловічого монастиря в XVI–XVIII ст.х»; «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення); «Сметные книги города Чугуева 1692–1695 гг.»; «Батурин: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів»; «Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів»; «Універсали Павла Полуботка (1722–1723)»; «Національно-визвольна війна в Україні. 1648–1657. Збірник за документами актових книг», від розміщення повнотекстових електронних версій перелічених вище документів та матеріалів у вираші були б не тільки вчені, а й сам державний архів, оскільки в такий спосіб він (архів) збільшив би кількість відвідувань свого сайту та підняв його рейтинг у мережі Інтернет.

Натомість на офіційному сайті Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України розміщено електронну версію корпусу документів «Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775», який складається з «Опису справ Архіву Коша Нової Запорозької Січі» та окремих п'яти томів «Архіву Коша Нової Запорозької Січі», у яких містяться документи, що висвітлюють відносини запорожців із Кримом, Польщею та Військом Донським, Кримським ханством, взаємин Запорожжя з гетьманською Україною, листування Коша з гетьманом К. Розумовським і паланковою старшиною, біографічні відомості про запорожців, їхню службу в куренях і походах, листування з приводу розшуку на Запорожжі російських селян-утікачів та дезертирів і багато інших різноманітних першоджерел. Крім того, на сайті Інституту української археографії присутня електронна версія найвідомішої праці академіка М. Грушевського 11-томної «Історія України-Руси» та «Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію». До речі, останній зі згаданих корпус документів, а саме «Універсали українських гетьманів...», розміщений також на сайті Інституту історії України НАН України. Порівняно з проаналізованими вище сайтами інших державних установ, сайт академічного Інституту історії значно виграє в багатьох аспектах. На ньому, наприклад, розміщено

електронні версії першоджерел та наукових монографій, розташованих за хронологічним принципом під загальною назвою «е-Джерела: електронний корпус публікацій документів і пам'яток». Наукова література, у якій розкриваються різноманітні аспекти складних та багатограних процесів, що протікали на українських землях в козацьку добу, сконцентрована в розділі «Ранній новий час». Загальна кількість розміщених першоджерел та монографій становить 120 електронних повнотекстових копій.

Інший підрозділ Електронної бібліотеки називається «е-Бібліотека праць співробітників Інституту», містить 440 видань, збережених, як правило, у PDF-форматі. Щонайменше третя частина від загальної кількості представлених тут монографій є складовою сучасного козацького дискурсу. Як бачимо, справа розміщення на сайті наукової установи електронних повнотекстових версій збірок документів та наукових праць не така вже й складна.

Роль наукової інформації зростає в рази у випадку, якщо її доступність стане її найголовнішою складовою. Уже сьогодні ми спостерігаємо переваги відкритого доступу до фондів різноманітних вітчизняних та зарубіжних наукових установ. Розширення можливостей для здійснення соціальної комунікації, у тому числі й наукової, дає змогу розглядати будь-яку наукову проблему, у нашому випадку йдеться про «міркування про козацтво», з таких позицій, які ще два десятиліття тому здавалися неможливими. У рамках сучасного козацького дискурсу нормою стала така тематика наукових робіт, яка в радянський час служила б що найменше причиною для тривалих партійних і політичних дискусій та відповідних «оргвисновок». Так, наприклад, події Української національної революції середини XVII ст. розглядаються вітчизняними вченими як складова європейської політичної кризи. Саме тому, характеризуючи зовнішню політику українського гетьмана в середині та другій половині 1656 р., український історик Я. Федорук наголошує: «Не викликає сумніву той факт, що питання точно окресленого українсько-польського кордону набирало для тогочасної зовнішньої політики Богдана Хмельницького першорядної ваги... У взаєминах з Юрієм II Ракоцієм і Карлом X Густавом вимога встановити кордон по р. Віслу також була тим головним пунктом, від якого Богдан Хмельницький узалежнював укладення договорів із цими правителями» [5, с. 455]. Натомість у 2011 р. до чергової річниці Берестецької битви було організовано спільну українсько-польську наукову конференцію в Луцьку. Попри почасти кардинально протилежні підходи та полярні оцінки, які отримала ця історична

подія в історіографіях двох народів, сам факт її успішного проведення є важливим свідченням того, що науковці різних країн намагаються відшукати в історичних подіях та першоджерелах спільні, об'єднуючі, знакові для обох народів фактори. Сучасні польські історики значно об'єктивніше говорять про результати Берестечка. Так, наприклад, відомий польський дослідник М. Нагельський пише: «Наприкінці 1651 року наслідки берестецької баталії були дуже скромними. Ян Казимир справедливо вважав, що гетьмани пішли на занадто великі поступки Б. Хмельницькому. Через незалежну політику козацького ватажка, 20-тисячний реєстр запорізького війська надалі становив загрозу для Речі Посполитою» [6, с. 27].

Крім того, у контексті сучасних інформаційних воєн, зокрема такої їх складової, як «війни пам'ятей», актуальність наукових, об'єктивних рефлексій зростає в рази. Доволі часто нестача об'єктивної наукової інформації в інтернет-мережі провокує ситуації, за яких «саме спеціалізовані сайти чи рубрики популярних видань можна назвати серед майданчиків для розгортання “війн пам'яті” чи навіть інформаційної агресії проти України (таке потрактування видається цілком виправданим з огляду на незначну чи навіть повну відсутність інформаційної протидії нав'язуваному наративу), у якій “битви за минуле” відіграють провідну роль» [7, с. 254]. А відтак зусилля наукових установ, спрямовані на розширення доступу до джерельної та наукової інформації козацького дискурсу, не просто зберігають нагальність, а й актуалізуються сучасними тенденціями розвитку вітчизняного інформаційного простору. При цьому, як стверджують вітчизняні фахівці, «ідеться не лише про формування належних інформаційних інфраструктур, необхідних для протистояння цілеспрямованим інформаційним операціям, а й, у значно ширшому плані, про наявність належного національного інформаційного потенціалу для нейтралізації тих численних інформаційних впливів на уми й серця громадян, які мають латентний, неяскраво окреслений характер, але об'єктивно загрожують деформуванням загальних ментальних, світоглядних установок, соціальних і культурних орієнтацій співвітчизників» [8, с. 44]. До сьогодні Українська держава в сегменті інформаційних воєн програє російським агресорам. Як бачимо, наше головне завдання популяризувати, робити доступнішою і таким чином реалізовувати та нарощувати наявну наукову інформацію через створення нового продукту у вигляді монографій та інших фахових публікацій. Тобто постійно аргументовано доводити, що «Донеччина та Луганщина – землі козацькі» [9].

Література

1. Гіпотеза // Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Міркування // Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
3. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – Київ : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
4. *Гнатюк А. В.* Семантичні зв'язки між термінами «Дискурсивний простір – потік – поле – оточення» / А. В. Гнатюк // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64). – № 1, Ч. 1. – С. 270–275.
5. *Федорук Я. О.* Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII ст. / Я. О. Федорук. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. – 623 с. – 80 с. іл.
6. *Нагельський М.* Битва під Берестечком (28–30 червня 1651 року) / Берестечко в історії Польщі і України / М. Нагельський ; ред. Тадеуш Кшонстек ; пер. з пол. мови Алекси Романюк, Олександр Скидан, Світлана Стельмашук. – Vipart, 2013. – 293 с.
7. *Половинчак Ю.* Інтернет-дискурс національної пам'яті / Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання : матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Київ, 7–9 квіт. 2015 р., Нац. авіац. ун-т / Ю. Половинчак / редкол. Тюрменко І. І. [та ін.]. – Київ : Талком, 2015. – С. 253–256.
8. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 218 с.
9. *Чухліб Т. В.* Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Т. В. Чухліб ; відп. ред. В. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 105 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

References

1. Hypoteza [Hypothesis] *Filosofskiyi slovnyk [Philosophical Dictionary]* (1986). V. I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv: Holov. red. URE. [in Ukrainian].
2. Mirkuvannia [Considerations] *Filosofskiyi slovnyk [Philosophical Dictionary]* (1986). V. I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv: Holov. red. URE. [in Ukrainian].

3. Hrushevsky, M. (1991). Who are the Ukrainians and What do They Want. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy [in Ukrainian].

4. Hnatiuk, A.V. (2012). Semantic links between terms «Discursive Area – Stream – Field – Environment». *Scientific notes of Taurida National University named after V. I. Vernadsky. Series of «Philology. Social Communication» – Scientific messages of the Таврического national university the name of V. I. Vernadsky. Series are «Philology. Social communications»*. Vol. 25 (64). No. 1, Part 1, 270–275 [in Ukrainian].

5. Fedoruk, Y.O. (2011). Vilna agreement of 1656: Eastern European crisis and Ukraine in the middle of the XVII century. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia [in Ukrainian].

6. Miroslav, N. (2013). Battle of Berestechko (28–30 June 1651). Berestechko in the history of Poland and Ukraine. Tadeusz Kshonstek [Ed.]. Transl. from Pol. language by Aliieks Romanyuk, Alexander Skidan, Svitlana Stelmashchuk. Vipart [in Ukrainian].

7. Polovynchak, Y. (2015). Online Discourse of National Memory. Historical and cultural heritage, preservation, access, usage: materials of Intern. Science and practical. conf., Kyiv city, 7–9 April 2015, National Aviation University. Tyurmenko I. I. et al. [Eds.]. Kyiv: Talkom, pp. 253–256 [in Ukrainian].

8. Onyshchenko, O. S., Gorovoy, V. M., Popyk, V. I. et al. (2014). National Information Complex and its Role in the Global Information Space; NAN of Ukraine, National Library of Ukraine of V. I. Vernadsky. Kyiv [in Ukrainian].

9. Chukhlib, T. V. (2014). Donetsk and Lugansk regions – Ukrainian Cossack Lands (XVI–XVIII centuries.); NAN of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine. (Studies of regional history. Stepova Ukraine) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015.

Sergey Poltavets

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Problem of Expanding Access to Scientific Information in a Modern «Cossack» Discourse

Vast majority of discussions since the creation of the Cossack chronicles until today publications in periodicals, prolonged publications and monographs are covering a huge range of different problems, one way or another connected with state, building of political institutions, functioning and interaction of different branches of government, the formation of political consciousness and culture at the territory of Hetman Ukraine. The most important obstacle in this field is the absence of public access to original

sources. Therefore, solving this problem in a variety of forms, such as, scanned form, electronic version of printed book or reprint edition, is perhaps the most important task of the various academic institutions including libraries. Current state of affairs in this field is not characterized by positive dynamics. A huge amount of scientific literature, used by scientists when writing new monographs, is often available only in the halls of libraries or in archives. The role of scientific information will increase in times if its availability becomes its major component. Expansion of opportunities for realization of social communication, including scientific one, will allow solving any scientific problem, in this case the «arguments about the Cossacks», from such positions that were impossible 2 decades ago. The efforts of scientific institutions, that aimed to improve access to sources and scientific information within the framework of contemporary Cossack discourse, are not only retaining urgency but are updating with modern trends of development of the national information space.

Keywords: Scientific Information, «Cossack» Discourse, Hetman.

Сергей Полтавец

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Проблема расширения доступа к научной информации в рамках современного «казацкого» дискурса

Рассматриваются возможные пути расширения открытого доступа специалистов и других заинтересованных лиц к первоисточникам и другой научной информации в различных форматах: печатной книги, ее отсканированной или электронной версии, репринтного издания. Указывается на острую необходимость создания прежде всего архивами и библиотеками электронных копий тех изданий, доступ к которым у исследователей ограничен.

Утверждается, что роль научной информации возрастет в разы в случае, если ее доступность станет ее главной составляющей. Расширение возможностей для осуществления социальной коммуникации позволяет рассматривать любую научную проблему, применяя новые методологические подходы. Акцентируется внимание на преимуществах социальной коммуникации в рамках современного «казацкого» дискурса.

Ключевые слова: дискурс, первоисточники, печатная книга, открытый доступ, история казачества.